

ОБГОВОРЮЄМО ПРОБЛЕМУ

УДК 37.015.311:316.61

С. С. ПАЛЬЧЕВСЬКИЙ

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Розглядаються форми і методи стратегіальної організації свідомості та настановлення на творчість не лише у навчанні, а й в інших сферах життєдіяльності людини. Акцентується увага на необхідності подолання особистістю сугестивних комплексів, які є внутрішньою перешкодою на шляху вирішення нею ускладнених творчих завдань. Розкриваються сутність і виховне значення стратегій творчого пошуку «Альпініст», «Квадратики», «Поезія», що побудовані на емоційно-образній основі.

Ключові слова: творчість, педагогіка евристики, стратегії творчого пошуку, проблема, інтуїція.

С. С. ПАЛЬЧЕВСКИЙ

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИНСТРУМЕНТАРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ

Рассматриваются формы и методы стратегической организации сознания и направленность на творчество не только в обучении, но и в других сферах жизнедеятельности человека. Акцентируется внимание на необходимости преодоления личностью сугестивных комплексов, которые являются внутренним препятствием на пути решения утрудненных творческих задач. Раскрыта сущность и воспитательное значение стратегий творческого поиска «Альпинист», «Квадратики», «Поэзия», построенных на эмоционально-образной основе.

Ключевые слова: творчество, педагогика эвристики, стратегии творческого поиска, проблема, ситуация.

S. S. PALCHEVSKIИ

THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL TOOLS FOR THE FORMATION OF A CREATIVE INDIVIDUAL

This article presents a research of the forms and methods of strategic organization of consciousness and orientation on creativity not only in education, but also in other spheres of human activity. Attention is stressed on the need to overcome by an individual his/her suggestive complexes, which are an internal obstacle on the way to solve complicated creative tasks. Essence of and educational importance of strategies of creative search like "an Alpinist", "Squares ("kvadratnyky")", "Poetry ("poeziya")" developed on emotional and imaginative basis are revealed in this research.

Keywords: creativity, pedagogical heuristics, strategies of creative search, problem, intuition.

Збагачення творчого потенціалу сьогодні є неодмінною умовою успішності людини в житті, оскільки будь-яка професійна діяльність нерідко потребує від фахівця роботи на рівні імпровізації. Сучасне виробництво часто відчуває нестачу фахівців, які не лише здатні виконувати певні завдання, а й можуть вирішувати назрілі проблеми. «Нині, за часів екзистенціального вакууму, писав щодо цього В. Франкл, основне завдання виховання полягає не в тому, щоб задовольнятися передачею традицій, а в тому, щоб удосконалювати здатність, яка дає людині можливість знаходити унікальні сенси. Сьогодні виховання не може перебувати в руслі традиції, воно має розвивати здатність до продукування автентичних рішень» [6, с. 284].

Сучасна педагогічна наука активно реагує на цю вимогу. Йдеться, зокрема, про необхідність розвитку педагогіки евристики як нової галузі загальної педагогіки, що повинна розглядатись «як особлива педагогічна система, що зосереджена на особливих якостях творчої особистості, і ... спрямована на формування такої стратегії мислення, яка дозволяє підготовленому спеціалісту отримувати високі результати, на зразок тих, яких досягають талановиті вчені при інтуїтивному осяянні» [2, с. 8].

Основою вихідної програми евристичного навчання та виховання учнів і студентів, на думку дослідника цих проблем В. Лукаша, могли б стати евристичні методи та прийоми, які після достатнього осмислення та деталізованого групування, могли би бути укладені в послідовні ряди. Такі методи та прийоми пов'язані з іменами Г.Альшулера, І. Бувена, Г. Буша, В. Гордона, Г. Ейдрарта, А. Есаулова, Ф. Кунца, А. Мая, Ф. Хайзена, Ф. Цвіка та інших вчених. Вони розкривають в основному технологічний бік проблеми. Крім того, недостатня увага звертається на мотиваційні чинники творчої діяльності, механізми інтуїтивного осягнення істини.

Мета статті – розкрити складники психолого-педагогічного інструментарію формування творчої особистості в сучасних умовах.

Зважаючи на сказане, постає завдання виявлення та знаходження шляхів подолання тих внутрішніх перепон, що виступають у вигляді негативних сугестивних (навіяних – С. П.) комплексів особистості, які заважають людині розвивати власний креативний потенціал. Необхідно також за рахунок цього допомогти учням та студентам ширше використовувати інтуїтивні механізми у пошуках, як уже згадувалося, унікальних сенсів.

Згадані сугестивні комплекси, які стають внутрішньою перепорою на шляху вирішення ускладнених творчих завдань, найчастіше пов'язуються з таким психологічним утворенням, як вивчена безпомічність. У психологічній літературі остання визначається як «...стан, що виникає у людини і тварини після певної тривалості аверсивного впливу, уникнути якого не вдається» [5, с. 72]. Основною властивістю цього утворення є розвиток зневір'я у власні можливості, що часто супроводжується емоційним дискомфортом, депресією, невротичною тривогою. Небезпечною є тенденція вивченої безпорадності до генералізації. Будучи виробленою в одній конкретній ситуації, вона швидко поширюється на інші, через що суб'єкт нерідко відмовляється навіть від спроб справитися з тими проблемами, які за інших умов міг би подолати.

Зважаючи на це, для вирішення цієї проблеми впродовж останніх років ми сформуvalи та апробували низку методик, стратегій і тактик творчої діяльності, спрямованих на настановлення на творчість у різних сферах життєдіяльності людини. Створюючи їх, враховували те, що креативна «потужність» особистості не стільки залежить від коефіцієнта інтелектуальності, скільки від особливостей характеру людини-творця і особливо, як говорив про це відомий генетик В. П. Ефроїмсон, захопленості, котра «примушує фанатично, концентровано, невідступно займатися обраною справою» [3, с. 132]. Звичайно, справжня творчість можлива лише тоді, коли базується на відповідному арсеналі дарувань, знань, умінь та навичок. Але якщо до такого арсеналу не додається «безмежна захопленість, яка примушує працювати на справу навіть підсвідомо, то і надзвичайно високий коефіцієнт інтелектуальності не призведе до високих досягнень» [3, с. 132].

З огляду на це, у представлених нами стратегіях творчого пошуку важливе місце належить таким мотиваційним джерелам, як: радість успіху і випадкових творчих знахідок, інсайт, інтуїтивне передчуття істинності в ситуаціях нестабільності і випадковості, осягнення творчого начала хаосу тощо.

Стратегії, побудовані на емоційно-образній основі, несуть у собі психогігієнічну функцію, яка пов'язана з формуванням почуття порядку та завершеності.

Стратегія творчого пошуку «Альпінізм». Уявіть, що ви беретеся за абсолютно нову для вас справу, результат якої уявляється в найзагальніших привабливих рисах. Конкретизуєте структурні складові його. Складаєте відповідні план чи схему. Однак через кілька днів, повернувши до своїх записів чи креслень, розчаровано їх редагуєте або перекреслюєте. В уяві вимальовуються нові логічні ходи, нова структура. Пізніше повторюється те ж саме. Зупиніться. Насамперед постарайтеся вийти із кола невизначеності з його традиційним

питанням: «З чого почати?». Для цього необхідно подолати сугестивний комплекс, який швидко формується в ситуаціях невдалих спроб, непевності та зневір'я. Непідступна проблема у таких випадках асоціює з високою гірською вершиною, від думки про необхідність подолання якої закрадаються сумнів і страх. Щоби подолати ці відчуття і відчути необхідну для творчого пошуку внутрішню свободу, образ високої вершини-проблеми не відкидайте. Але на певний період не слід автосугестувати себе необхідністю досягнення «вершини» з «першого разу». Натомість спочатку дійте згідно зі стратегією альпініста, який підходить до підніжжя гори з думкою, як подолати перші кілька метрів підйому, не дивлячись на вершину і не думаючи про неї.

Старанно вивчаєте ці «перші кроки». Збираєте, аналізуєте і належним чином готуєте відповідні матеріали. Добийтеся, щоб перших «кілька метрів підйому» було подолано. До «вершини» ще далеко. Але на певний період вона вас і не цікавить, бо у ході «підйому» вам кинулися в очі «опори» для наступного його етапу. Спираючись на здобутий досвід, розпочинаєте пошук нових засобів та методів, часто «підказаних» та обумовлених попередніми. Завершується другий етап підйому, а у вас уже може бути не один, а кілька шляхів для третього.

Таким чином, із заглибленням у проблему ви поступово розширюєте зону творчого пошуку і у вас появляється все більше і більше засобів, методів, прийомів для досягнення поставленої мети. Образно кажучи, ви все вище і вище піднімаєтеся до своєї «вершини». Зникають враження її недосяжності та напластовані уявлення про скромні межі власних можливостей. Натомість появляються почуття задоволення та радості від розширення цих меж. У таких випадках людина відчуває, що не тільки вона вплинула на вирішення проблеми, а й проблема вплинула на формування її характеру.

«Піднявшись» на «вершину», ви задовольнили певним чином свій внутрішній потяг до порядку, завершеності, гармонії. Відчули себе господарем власної долі. Довели самі собі, що ви «це можете». У вас появляються підстави поважати себе.

Важливим тут є й те, що ретельний підбір методів та засобів для кожного чергового етапу вашого «підйому» допоміг значно удосконалити структуру вашого кінцевого творчого продукту. Як правило, у таких випадках він виявляється значно досконалішим від попереднього уявного. Інколи навіть неочікуваним.

Щоб рельєфніше побачити результати застосування стратегії «Альпініст», уявіть, що ви відмовилися від неї. Натомість вирішили зразу зорієнтуватися на «вершину» і накреслити весь шлях «підйому». У цьому випадку ви будете вимушені проектувати кінцевий результат, опираючись на обмежене коло вихідної інформації, засобів, методів, прийомів. Різко звузите можливості корегування підбору останніх, що, безумовно, вплине на кінцевий результат, у який на початку будуть закладені основи вашого первинного консерватизму. Зрештою, неврахування певних деталей на окремих етапах «підйому» (що найстрашніше) може призвести до відмови від вибраного шляху. Просто виявиться, що на якійсь ділянці шляху ви пішли «не туди, де треба». Ще, як мовиться, куди не йшло, якщо неправильним виявиться один етап. А якщо кілька? Шкода затраченого часу, енергії, засобів. Та найголовніше те, що, коли за умови успіху спрацьовує позитивна автосугестія, то за умови невдач – негативна. Починає нагромаджуватися втома, зростає почуття зневіри у власні можливості, результат творчих пошуків віддаляється. Життя починає втрачати свою первинну радість.

Однак творчі завдання бувають інколи настільки складні, що потребують застосування не однієї, а кількох стратегій творчого пошуку, які взаємодоповнюють одна одну.

Стратегія творчого пошуку «Квадратики». Створюючи цю стратегію, ми враховували те, що будь-яка творча робота опирається на повний набір знань, умінь, навичок, вражень, відчуттів, які упродовж життя людини часто-густо нагромаджуються хаотично. З цього хаосу необхідно вибрати те, що згодом знадобиться, підшукати деякі невідомі до цього часу елементи. Якщо намагатися зразу уявити хід усієї роботи та її структуру, у вас може проявитися відчуття непевності, зневір'я, розчарування. В іншому разі поспішність може призвести до примітивізму. Щоб цього не трапилося, поділіть роботу на структурні частини. Уявіть їх у вигляді квадратних площ у складському приміщенні, в якому панує хаотичне нагромадження певних предметів.

Приступаючи до роботи, виберіть ту її структурну частину, де вам у цей час найлегше «навести порядок». Уявіть виконану роботу в межах її як наведення порядку в певному «квадратику» складського приміщення. Заглиблення в роботу в цьому «квадратику» зумовить появу у вас нових ідей для «наведення порядку» в іншому «квадратику», який може безпосередньо і не стикуватися з тим, де ви щойно працювали. «Перестрибування» із «квадратика» у «квадратик» породжуватиме все більше і більше ідей, які поступово наблизатимуть вас до синтезуючої основи.

Як це вже очевидно, ця стратегія творчої діяльності є певним чином протилежною попередній, хоч об'єднує їх те, що обидві дозволяють приступати до роботи тоді, коли ще в уяві детально не вималювалася структура кінцевого результату. Крім цього, обидві спрямовані на те, щоб основний обсяг інформаційного матеріалу та ідей, які його породжують, нагромаджувати у процесі творчої діяльності. Обидві забезпечують поступове звільнення суб'єкта творчої діяльності від негативних сугестивних комплексів. Різниця полягає в тому, що стратегія «Альпініст» призначена для тих видів творчої діяльності, де необхідна строга послідовність робіт. Стратегія «Квадратики» – для тих видів, де така послідовність є необов'язковою. Наприклад, вирішивши намалювати велику картину, художник спочатку працює над окремими її фрагментами, які найбільш рельєфно вимальовуються в його уяві, найбільше хвилюють. Кожний із них підказує щось своє для загального сюжету картини. З кожним із них загальна ідея картини та її сюжет проступають чіткіше, наповнюючи внутрішній світ художника новими думками і почуттями. Важливим є те, що за такої умови не виключена можливість, коли вдала творча знахідка допоможе вийти на якусь значиму ідею. Нехтування стратегією творчої діяльності «Квадратики» нерідко призводить до того, що у тих випадках, коли послідовність дій є необов'язковою, людина-творець витрачає зайвий час на творчий пошук, перебуваючи у полоні відомих стереотипів: «не знаю, з чого почати», «не бачу початку», «не має натхнення», «не вдається із самого початку» і т. д.

Стратегія творчого пошуку «Поезія». Її теж можна віднести до універсальних, зважаючи на можливість застосування в різноманітних сферах людської діяльності, хоч опис її дамо на прикладі літературно-художньої творчості, необхідність занять якою талановитий вітчизняний учений-педагог В. О. Сухомлинський рекомендував усім учням.

Цю стратегію часто використовують під час написання віршів. Вона легко поєднується із стратегіями «Альпініст» і «Квадратики». Свідченням поєднання її з останньою є те, що написання деяких віршів розпочинається із вдало випадково підібраної фрази, яка інколи набирає вигляду голограми.

Наприклад, автора у свій час схвилювала думка про почуття ностальгії, яке переслідує співвітчизників під час розлуки з Батьківщиною. Спочатку на папір лягли слова: «Бо України сонечку жаріти судилося у храмах наших душ». Це кінець фрази. Тепер її необхідно було «надбудувати», закріплюючи і розширюючи створений образ.

Розпочалася спокійна, приємна робота з підбору необхідного для «надбудови» матеріалу. Насамперед були підбрані слова для пошуків потрібних рим. Слідкуємо:

- Жаріти – діти, уміти, віти, квіти, любити, світити і т. д.;
- душ – Буш, вуж, груш, калуж, руж (красиве поетичне українське слово) і т. д.

Уже з наведеного прикладу видно, які широкі можливості появляються для «надбудови» – поглиблення і розширення створюваного художнього образу. «Діти» – образ майбутнього Вітчизни; «уміти» – вихід на думку про вміння збереження своєї національної сутності; «віти» – поетичний образ гілок дерев України, з давніх-давен оспіваний у народних піснях; «квіти» – образ ніжності та чистоти почуттів; «любити» – найуживаніше в ліричній поезії слово; «світить» – це слово із когорти слів, які формують образ чистоти та істини; воно світить у нашій уяві.

Група наступних римованих слів дає вихід на цікаві образи: «Буш» – образ президента наймогутнішої країни світу; «вуж» – образ чогось негативного, нещирого, холодного, слизького; «груш» – образ надзвичайно віддаленого від конкретної ситуації, «калуж» – образ чогось негативного, буденного, брудного, приземленого, міщанського; «руж» – у пісенній українській творчості образ довершеності, краси, чистоти та шляхетності.

Існує чимало й інших методик, стратегій і тактик творчого пошуку. За необхідності їх порівняно неважко відшукати. Ми не ставили собі за мету представити всі відомі з них не тільки тому, що цього неможливо досягнути в рамках статті, а й тому, що вони часто є варіаціями одного і того ж задуму.

Отже, як бачимо, «навчити творчості» неможливо. Але цілком можливо створити такі психолого-педагогічні передумови, які б сприяли формуванню у підростаючої особистості чи майбутнього фахівця рис характеру людини-творця серед них: уміння та бажання використати певну складну проблему як тест для виміру потужності не тільки власного креативного потенціалу, а й емоційно-вольових здібностей; здатність до використання «згорнутої логіки» інтуїції; сміливість дії в зонах хаосу, випадковостей та нестабільності.

Це важливо, з одного боку, з огляду на те, що, як вважають представники медичної галузі знань, потреба в пошуку – «...це потреба в процесі постійних змін. Відмова від останнього, пасивно-оборонна позиція знижують адаптаційні можливості організму, а ... недостатній розвиток творчого мислення може бути причиною невротичних та психосоматичних розладів» [4, с. 20]. А, з другого боку, як впевнені психологи, усе людське життя є сукупністю процесів, з яких лише незначна частина «вирішується свідомо» [1, с. 86].

Вважаємо, що за зразком представлених прикладів творчого пошуку можна технологізувати шляхи вирішення різної складності та спрямованості навчальних проблем як у середній, так і у вищій ланках національної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дункер К. Психология продуктивного (творческого) мышления / К. Дункер // Психология мышления: сб. переводов / под. ред. А. М. Матюшкина. – М.: Педагогика, 1965. – 234 с.
2. Лукаш В. Педагогіка евристики / В. Лукаш // Рідна школа. – 2002. – № 8–9. – С. 7–9.
3. Эфроимсон В. П. «Божий дар» или естественный феномен? / В. П. Эфроимсон // Народное образование. – 1991. – № 3. – С. 130–135.
4. Психология: словарь / под. общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
5. Каструбин Э. М. Ключ к тайнам мозга / Э. М. Каструбин. – М.: Триада, 1995. – 215 с.
6. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.